

րին գահուն աստիճանները ելլալ, որ երթամ Ռանին աթոռը նստիմ, որ կը սեպէի թէ ալ ինծի կը վայլէ. բայց Ղշմարտութիւնը ժպտելով՝ կը խաբուիս ըսաւ, Իմաստարկութեան աթոռն է որ կը նստիս: Ի՞նչ ըսած. ատենը ամէն կողմէ վրաս ծիծաղ մը փրթաւ. և իմ ամօթով շփոթած ատենս () իղջն ալ ելաւ՝ իր ձաղկոցովը անանկ սաստիկ զարկ մը զարկաւ կրօնրկիս՝ որ վար գլորեցայ. աչքս բացի, մէկ մ'ալ տես. նամ որ անկողնիս մէջ եմ եղեր, և ճամբորդութիւնս ալ տեսիլք մըն է եղեր, որ ձեզի պատմեցի՝ որ խեղճ սովորիք, ինչպէս ես սովորեցայ:

ՍԵՎԻՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԼՈՒՐ ԵՒ ՏԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Բ.

Բարձր Հայտ. — Լռեղեաց:

ՓՈՔՐ Հայոց սահմաններէն շուտով անցնելով՝ հասայ Ղայլ գետին եղերքը Լըղնկայի կողմերը, ուր որ Ս'եծ Հայոց՝ բնիկ Հայաստանին սահմանը կը սկսի. Խարայեղացոց առաջին անգամ Վարմիր ծովուն մէջ մտնելուն նման սոսկում մը և զարմացք մը հանդերձ ինդութեամբ պաշարեց զիս՝ երբոր այս գետէս անցնելու եղայ, իմ հայրենի յիշատակներս մտածելով. սիրտս մեծամեծ զարնուածքով թունդ կու տար, մտածածս գրեթէ աչքիս առջև մարմնացեալ կը տեսնէի: Ետեւս դառնալով կը տեսնէի նոր Փարաւոն մը և նոր Ս'ովսէս մը, երկուքն ալ առջինէն աւելի զարմանալի և ինծի սիրելի. հոս երկուքն ալ բարեկամաբար գետէն անցան. բայց երբ անդին հասան, այս նոր Փարաւոնս իստացաւ Հայոց Ս'ովսէսին վրայ, տանջեց զանիկայ, ինքն ալ տանջուեցաւ Ս'տուծմէ. ինչուան որ խոնարհելով և հաշտուելով իր հին

բարեկամին հետ, անոր ձեռքով գտաւ իր և իւր ազգին փրկութիւնը, հեթանոսութեան ալեկոծեալ ծովէն մտնելով յեկեղեցոյ նաւահանգիստը: — Եւս գետս էր որ ինծմէ 1560 տարի առաջ անցուց իր արծաթափայլ ալեացը վրայ զմեծն Տրդատ և զմեծն Վրիգոր՝ Հայաստանի Լուսաւորիչներն և ազատիչներն. այն անգին աննման զոյգը, որոնց արդիւնքը, փառքը և յիշատակը լրարատու կրկնագլուխ բարձր լեռանց մէջ ալ բարձր կեցած են Հայոց ազգին պատմութեան մէջ: 26 տարի էր որ Հայաստան շունչը բռնած կը սպասէր այն քաջագործ հսկայ թագաւորին՝ որ դայ ազատէ զինքն Սասանեանց բռնութենէն. 26 դար էր՝ որ Հայաստան հողին բռնած կը սպասէր այն սրբագործ արի հայրապետին՝ որ դայ ազատէ զինքն սատանայի բռնութենէն. Ի՞նչ աննման ինչ երջանիկ օր էր այն օրն, որ Տրդատ և Վրիգոր իրենց մեծագործ մէկմէկէ տարբեր և մէկմէկու անյայտ ընելիքներն սրտերնուն մէջ կարգաւորելով՝ անցան այս տեղերէս և մտան ի Հայաստան: Վարնանային հովուն հրաւերքին պէս համբաւը հասաւ Վարսից ցրտութենէն ցրուած հայ կտրիճներուն, որոնք իրենց ձմերուցի պէս ամուր տեղուանքը քաշուած կը նստէին. հայրենասիրութեամբ արծարծուած բռնաւորաց զգուշութիւններէն անցան, եկան իրենց բնիկ տէրը, իրենց Լըղնկունի պսակը դիմաւորելով ընդունելու: Եւս առիւծասիրտ հսկայակերպ թագաւորը՝ որ միայն պատերազմաց և ասպարիզաց մէջ քաջաց ու գազանաց արիւն կը թափէր, իր հայրենի հողը կոխած ատենը՝ կարծեմ առջի անգամն էր որ հայրենակցաց լաւխառն խնդումն տեսնելով՝ չի կրցաւ բռնել իր ահաւոր աշուրները կրակէ արցունքներէ: Եւս օրն այն արցունքներն Հայաստան իր Լսփրատայ ու Լրասիտայ աղբիւրներէն պատուական սեպեց իրեն: Հազար և կէս հազար տարիէն ալ աւելի անցեր էր այս գիպուածին վրայ, սակայն այս օր ես ալ չի կրը-

ցայ իմ արցունքներս չթափել նոյն գեղեցիկ և մեծայիշատակ ափանցը վրայ : Բայց ինչո՞ւ իմ արցունքներուս ալ տըրուած չէ այն կենդանացուցիչ զօրութիւնն , ո՞վ Հայաստան : . . .

Հայաստանի արեւմտեան սահմաններուն մէջ մտայ հիմայ , իրեն բարձր Հայոց նահանգը : Հոս մեր հին աշխարհքին վրայ տեղեկութիւն չունողներուն համար՝ կ'ուզեմ յիշել համառօտիւ , որ Հայաստան իր տիրապետ թագաւորներուն ատեն 15 պզտի աշխարհք կը բաժնուէր , որ՝ Եւֆրատէին , և հիմակուան () սմանեան փառաւոր ըսուած մեծ գաւառներուն կը նմանէին . ամէն մէկն ալ առանձին իր փաշաներն ունէին որ՝ Եփեսարաք կ'ըսուէին , կամ Բղեաշի : Եւս 15 նահանգներն կամ նախարարութիւններն բոլորը մէկտեղ 189 գաւառ կը բաժնուէին . գաւառներն ալ աւելի մանր բաժանմամբ՝ վիճակներ կամ կողմեր . որոնց բոլորին թիւը հանդերձ Հայաստանէն դուրս Հայոց տիրած աշխարհքներուն տեղերովն՝ Տրդատայ ատեն 620 պզտի գաւառ կը բաժնուէր . որոնց ամէնն ալ իր առանձին իշխաններն ունէր . թող ուրիշ մանր իշխանութիւններն ալ իւրաքանչիւր գաւառի մէջ : Տրդատէն 100 տարի վերջն ալ Բ. Բ. շակայ և մեծին՝ Երսիսի ատեն՝ 400 ազգապետ իշխաններ՝ թագաւորին հետ գահով կը նստէին հանդիսի մէջ :

Բրդ իմ հիմակուան մտած երկիրս այս 15 նահանգաց առաջինն էր կարգաւ , Բարձր Հայք կ'ըսուէր , և ինն գաւառ ունէր , Բարանաղի , Բոլիւծ , Սնձուր կամ Սենձուր , Եկեղեաց , Սանանաղի , Եւերջան , Սպեր , Շաղագոմբ և Սարին . այս գաւառաց մէջ՝ Եկեղեացն էր ուր որ նախ մտայ : Սրովհետեւ այս նահանգէս էր սովորական ճամբան Սեծ Հայոցմէ փոքր Հայք մտնելու , կ'երևայ որ անոր համար ասիկայ առաջին նահանգ դասեցաւ . Բարձր անունն ալ կամ իր դրիցը բարձրութեանն համար , ինչպէս կ'ըսէ Խորենացին , որուն մէջ լեռան մ'ալ Կա-

տար երկրի կ'ըսէին . և կամ թէ առջի ժամանակները բոլոր Հայաստան ալ Բարձր Հայք կ'ըսուէր . Հայաստանի արեւմտեան կողմը բնակողներն այս անունը իրենց ամենէն մօտ նահանգին վրայ դրին :

Սեր հին Հայաստանն շատ բազմամարդ և բազմաշէն էր . մէջը մեծամեծ քաղաքներ քիչ էին , բայց աւաններ և գեղեր անթիւ անհամար . անշէն երկիր ամենեւին չէր գտուէր : Հին շէնքերուն հազարներով անունները մնացած են արձանագրութեանց և յիշատակութեանց մէջ , բայց խիստ քիչին անուանադրութեանը պատճառն ալ մնացեր է : այսպէս է Եկեղեաց գաւառին ալ , որ անունը երբ և ինչո՞ւ դրուի՞ն անծանօթ է : Սիւրբ պէտք չէ կարծել թէ Յուսացմէ առած քրիստոնէից Եկեղէի բառէն ծագած ըլլայ , որովհետեւ քրիստոնէութեան ծաւալելէն առաջ գտնող աշխարհագիրն Ստրաբոն կը յիշէ այս գաւառս ծեքելով ըստ Յունաց և Եփրիզլիսի կոչելով . և մեր մէջ ալ Եկեղեաց կը գտուի ստոյգ և ոչ Եկեղեցեաց , Եկեղք բառէ առնուած , ինչպէս կ'երեւի : Եւս գաւառս Եւահիտ դիցուհոյն նուիրած ըլլալով՝ Եւահիտական գաւառ ալ կ'ըսուէր քրիստոնէութենէ առաջ . իսկ քրիստոնէութեան ատեն՝ Եւսաւորչայ խոստովանութեան տեղն ըլլալով՝ Եւսաւորչայ գաւառ ըսուեցաւ , մանաւանդ որ գաւառին մեծ մասն ալ Տրդատ թագաւորն եկեղեցոյ կմ Եւսաւորչայ ընծայ ըրաւ . որուն ջանքովը Եկեղեաց՝ իրաւապէս Եկեղեցեաց գաւառ եղաւ շատ եկեղեցիներովն . այն ատենէն թերեւ Եկեղեցագաւառ ալ ըսուեցաւ ինչպէս Բուզանդայ պատմութեան մէջ կը կարդամք , թէպէտ ոմանք հոն տեղ ալ Եկեղեաց գաւառ կը կարդան . իր եպիսկոպոսն ալ նախաթու եպիսկոպոսաց մէկն էր , թէ Հայոցը և թէ Յունաց , որ Երեզ կամ Երեւկայ քաղաքը կը նստէին :